

Уляна Парпан

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного та інформаційного права
uparpan35@gmail.com

РЕФОРМУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

© Парпан У., 2017

Проаналізовано зарубіжний досвід реформування юридичної освіти та визначено перспективи його реалізації в Україні. З'ясовано, що застосування міжнародного досвіду до навчального процесу стає особливо актуальним з розвитком постмодерну, коли суспільство переходить до нової історичної форми синтезу з державою. Розглянувши певні аспекти зарубіжного досвіду юридичної освіти, доведено, що це сприятиме активнішому запровадженню у вітчизняну юридичну практику цих розробок. Водночас вважаємо, що застосування бодай одного з них потребує значного ґрунтовного дослідження щодо їх можливого впливу на правову систему України загалом.

Ключові слова: освіта; зарубіжний досвід; реформування; право; система; професійна підготовка; навчальний процес.

Уляна Парпан

РЕФОРМИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

В статье проанализирован зарубежный опыт реформирования юридического образования и определены перспективы его реализации в Украине. Установлено, что применение международного опыта в учебный процесс становится особенно актуальным развитием постмодерна, когда общество переходит к новой исторической формы синтеза с государством. Рассмотрев некоторые аспекты зарубежного опыта юридического образования, доказано, что это будет способствовать более активному внедрению в отечественную юридическую практику данных разработок. В то же время мы считаем, что применение хотя бы одного из них, требует серьезного обстоятельного исследования по их возможного влияния на правовую систему Украины в целом.

Ключевые слова: образование зарубежный опыт; реформирования; право, система; профессиональная подготовка; учебный процесс.

Ulyana Parpan

Educational and Research Institute of Law and Psychology
National University “Lviv Polytechnic”
Department of Administrative and Information Law
PhD, Associate Professor

LEGAL EDUCATION REFORM: FOREIGN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

The article analyzes the foreign experience reforming legal education and defined the prospects of its implementation in Ukraine. It has been found that the use of international

experience in the learning process becomes particularly relevant with the development of postmodernism, when the company moves to a new historical synthesis forms with the state. After reviewing certain aspects of legal education of international experience proved that it will contribute to more active implementation in the domestic legal practice these developments. However, we believe that the use of at least one of them requires serious thorough research on their influence on the legal system of Ukraine in general.

Key words: education; international experience; reform; right; system; professional training; learning process.

Постановка проблеми. Перехід до нової парадигми освіти, де однією з найважливіших вимог є особистісний розвиток студентів, зумовлює необхідність перегляду принципів і підходів щодо юридичної освіти. Як зазначає Ю. М. Швалб, сьогодні у сфері освіти змінюється вся психолого-педагогічна проблематика, що починає концентруватися навколо питань розвитку і саморозвитку особистості, навчальних інтересів і навчального цілепокладання, суб'єкта навчальної діяльності, особистісної рефлексії, здатності до відповідального вибору тощо. Очевидно, що вирішення нових для всієї системи освіти завдань неможливе на підставі лише класичних форм і способів вузівського навчання [1].

На основі проведеного дослідження розуміємо, що проблема професійної підготовки майбутніх правників в Україні дуже гостра. Найбільше вона проявляється у диспропорції між теорією та практикою у вітчизняній юридичній освіті на користь першої. Водночас з кожним роком усе більше цінуються саме практичні навички, і все складнішою стає адаптація випускника до практичної роботи.

Аналіз дослідження проблеми. Розробленню методології аналізу сучасної освіти присвячено дослідження Р. Абдєєва, Д. Белла, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, В. Виноградова, У. Дайзарда, Ю. Денисова, Ж. Еллюля, В. Іноземцева, Г. Кана, Г. Кіссінджера, В. Когана, Р. Коена, Т. Куна, Ж.-Ф. Ліотара, М. Мак-Клюєна, Й. Масуди, І. Мелюхіна, О. Панаріна, М. Понятовського, Р. Рорті, Т. Стоуньєра, А. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уєбстера, П. Фейєрабенда, М. Фуко, Ф. Фукуями, Ю. Хаяші, Ф. Хігса, П. Штомпки, К. Ясперса.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід реформування юридичної освіти та визначити перспективи його реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із засобів для вирішення назрілих суперечностей проблеми є застосування міжнародного досвіду у цій сфері.

Застосування міжнародного досвіду до навчального процесу стає особливо актуальним з розвитком постмодерну, коли суспільство переходить до нової історичної форми синтезу з державою. Постмодерністські культури втілюють новий тип відчуття й мислення, що відображає глобалізацію життєвого світу, під час якого слабшають обмеження, що накладаються географією на соціальний і культурний устрій [2, с. 63].

Під час оцінювання вітчизняного правового розвитку варто враховувати відмінності соціокультурних світів зі специфічними уявленнями про світогляд людини, умови її буття і пов'язані з цим форми громадського життя. Незважаючи на активний діалог, що відбувається в сучасному світі, слід мати на увазі, що ціннісні орієнтири східної й західної традиції істотно відрізняються.

Ю. М. Оборотов зазначає, що найсуттєвіша ознака, що визначає відмінність ставлення до держави в нас і на Заході, полягає в тому, що в західних країнах держава з'являється у вигляді знеособленої сили законів, яким підпорядковані будь-які представники влади і громадяни. У нас, стверджує автор, влада завжди персоніфікована на всіх рівнях – від президента до муніципального чиновника. Тому перебування України, Росії, Білорусі на стику Сходу й Заходу об'єктивно змушує їх вирішувати проблему діалогу різних соціокультурних світів як свою внутрішню проблему [3].

Пріоритет під час розроблення ідеї євразійського права належить відомому історику, філософу права й державознавцю М. М. Алексеєву. Використання його концепції є дуже перспективним у зв'язку з ідеєю справедливої держави як колективної чесноти. На тлі непродуманого запозичення західних державних і правових інститутів, що призводять до дестабілізації державного життя й посилення правового нігілізму, існує можливість здійснення реформ на основі євразійської правової моделі й відповідної їй гарантійної державності. Для Євразійської правової моделі характерні такі принципи: визнання права на духовний і культурний розвиток як вищу цінність; фіксація основних обов'язків держави й кожної особистості для реалізації цього права; формування державно-приватної системи господарства для забезпечення соціальної справедливості; відродження духовності, релігійності й культури.

Усі названі аспекти слід мати на увазі, аби мати змогу детальніше розглянути міжнародний досвід юридичної освіти у межах цього дослідження.

Зарубіжний досвід роботи юридичних клінік, що мають на меті одночасне надання правових послуг та набуття практичних навичок студентами юридичних вишів, в Україні існує з 1993 року. Клініки створено за ініціативи юристів, які мали можливість вивчити модель викладання юридичних наук у зарубіжних країнах. Сьогодні в усіх регіонах України діють понад 40 юридичних клінік, які надають безкоштовну правову допомогу малозабезпеченим громадянам – пенсіонерам, інвалідам, учасникам бойових дій, багатодітним родинам тощо.

Досвід запровадження офіційного ґрунтового чи неофіційного рейтингу правничих шкіл був би для України надзвичайно корисним у межах всезростаючого збільшення кількості закладів, які готують юристів. Відразу зазначимо, що в Україні користуються попитом заклади, які існували до 1991 року – Київський, Харківський, Львівський, Одеський [4].

Натомість американським абітурієнтам стають у пригоді рейтинги американських правничих шкіл. Один із найвідоміших регулярно організовує видавнича організація U. S. News and World Report [5]. В основі рейтингу 12 чинників (2 – суб'єктивних і 10 – об'єктивних), що згруповані за такими критеріями: оцінка якості освіти/школи (40 % загального балу) деканами, та викладачами; селективність школи (25 %), що враховує дані та критерії зарахування; успішне працевлаштування (20 %); професорсько-викладацька та матеріально-технічна база (15 %). За зібраними даними школам “присвоюють” місця в чотирьох групах: найкращі (перші 50 місць), школи другого, третього та четвертого рівнів (близько 40 шкіл у кожній). Десятка кращих шкіл залишається стабільною. До неї належать правничі школи Єльського, Стенфордського, Гарвардського, Колумбійського, Нью-Йоркського, Чикагського, Каліфорнійського (Берклі), Мічиганського (в Анн-Арборі), Пенсільванського, Вірджинського та деяких інших університетів.

Системний підхід і конструктивістський спосіб мислення активно застосовується в американських правничих школах вже при вступній кампанії.

У США, на відміну від України, під час прийому до правничих шкіл результати вступних випробувань є лише одним із багатьох, однак не основним критерієм. Вступна комісія бере до уваги більш ніж 15 позицій: результат LSAT (загальнонаціональний обов'язковий іспит для вступників до юридичних навчальних закладів, запроваджений у 50-х роках минулого століття як диференційований іспит замість “залікового”); середній арифметичний бал оцінок (GPA), отриманих в університеті (коледжі); зміст пройденої навчальної програми в університеті; коледж, де отримано базову університетську освіту; академічна та громадська (позаакадемічна) діяльність у коледжі; етнічна й расова приналежність; індивідуальні якості й особистість; рекомендаційні листи; уміння писати; есе-обґрунтування бажання навчатися в обраному закладі; набутий досвід роботи і його суть; громадська діяльність; мотивація та причини, з яких абітурієнт бажає вивчати право; місце постійного проживання; подолані труднощі; отримана підготовка до коледжу; досягнення та лідерство; будь-що інше, що видається екстраординарним.

Студенти-правники в США зазвичай є старшими за своїх колег у Європі загалом та в Україні зокрема. Якщо вік першокурсника в Україні становить 17-18 років, то в США – від 22 і більше.

Певні аспекти досвіду американської системи юридичної освіти можуть стати корисним і для України, однак це не означає, що підходи до вирішення “місцевих” проблем можна знайти в системі правової освіти США.

У США існує дворівнева система – загально-університетської та професійної освіти. Право як спеціальність вивчається в спеціальних професійних закладах – правничих школах, вступники до яких мають закінчити чотирирічний курс “загально-університетського” навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра. У цьому контексті необхідно зазначити, що правничим школам передувала система так званого “учнівства” (apprenticeship). Остання передбачала вивчення права під наставництвом практикуючого правника, який виявив бажання поділитися знанням, досвідом та бібліотекою на певних умовах з кимось із “студентів”. У США й донині деякі штати визнають цю форму юридичної підготовки, яка, втім, поступилася “правничим школам”. Правничі школи спочатку були переважно незалежними підприємствами без стандартних правил прийому (крім оплати за навчання). Але після запровадження вимог щодо здобуття права на практику (зокрема, складання правничого кваліфікаційного іспиту), що зумовило практичну необхідність у систематичній підготовці правників, та визнання за правом у середині XIX ст. статусу академічної дисципліни правничі школи набули тієї форми, в якій існують нині, – форми професійних навчальних закладів.

Зазначимо суттєву особливість вимог до абітурієнтів – це не так наявність базових правових знань, як вміння аналітично мислити та викладати свої думки в письмовій формі.

Звичайна трирічна програма навчання в американській правничій школі передбачає низку загальнообов’язкових предметів на першому курсі (контракти, делікти, право власності, конституційне право, юридична деонтологія тощо) та вибіркових – на наступних, котрі мають на меті не лише “викласти” знання матеріального та процесуального права, а й навчити користуватися “правничою бібліотекою” (законодавчою базою, судовою практикою, навчальною літературою та періодикою тощо) та правовому мисленню (“мислити як правник”) – для вирішення правових питань. З цією метою курси викладаються з використанням так званого “case method”: студенти отримують на домашнє завдання прочитати низку справ, а на заняттях викладач викликає студентів, котрі відповідають на запитання щодо справ й аргументовано відстоюють власну позицію. Цей метод доповнюється ще одним – “сократівським” – діалектичним способом обговорення питання через постановку запитань й відповідей, які стимулюють мислення.

Особливого поширення в США набули так звані студентські конкурси із судових процесів, які останніми десятиліттями запроваджуються в світі. Їх запровадили в США ще на початку XIX ст.

До американської системи юридичної освіти вони потрапили із Англії, де були започатковані принаймні в XIV ст. У США їх спочатку увів до навчальної програми підготовки правників Гарвардський (1820), а згодом впродовж XIX ст. – й інші університети (Вірджинії, Південно-західний (м. Чикаго), Бостонський). Сьогодні ця форма занять – традиційна складова підготовки правників у США.

Навчальні плани американських правничих шкіл містять спеціальні обов’язкові курси для першокурсників, які сприяють виробленню вмінь та навичок правничого письма та судових процесів. У багатьох закладах діють так звані “ради із судових процесів” (moot court boards), членами яких є студенти та їхні старші колеги. До речі, часто участь у різноманітних конкурсах із судових процесів вважається рівноцінною вивченню навчальної дисципліни [6].

Характерною рисою американської юридичної освіти є змагальність (конкуренція) з правничими змаганнями як одним із її виявів. Такий різновид змагань, як рольові судові процеси, що мають на меті розвинути практичні навички студентів-правників, часом відкриті й для українських студентів. Наприклад, змагання, засновані 1959 р. й адміністровані Асоціацією студентів міжнародного права, змагання з міжнародного права ім. Ф. Джессапа, національні раунди якого проводяться в Україні з 1994 р. з фіналом у Вашингтоні (США). Українські студенти-правники регулярно беруть участь у цих англомовних змаганнях на обох рівнях і вже досягли певних успіхів.

Здобуття професійного досвіду через проведення наукових досліджень можливе завдяки низці програм, адміністрованих урядом США в Україні. Вони надають можливість молодим українським дослідникам та вченим-правникам проводити наукові дослідження в США на стипендіальній основі. Крім того, американські університети та інші наукові установи на конкурсних засадах надають стипендії для організації правових досліджень у США. Наприклад, Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті надає щорічні іменні дослідницькі стипендії, зокрема в галузі права.

Система підготовки юристів у Німеччині характеризується “грунтовністю і всебічністю”, про що свідчить її орієнтованість на образ судді, інститут дворічної практики та суворість атестаційних іспитів.

І попри це все, за наявності “успішного” атестату зрілості (Abitur) вступити на юрфак можна без вступних іспитів. Відтак передумовою набуття юридичної освіти є здобуття успішної “доуніверситетської” освіти. Вступ до певних університетів залежить від успішності атестату, оскільки деякі з них здійснюють прийом за прохідними балами, обмежуючи так обсяг студентів – Numerus clausus).

Цей досвід міг би бути корисним у межах попередження корупційних проявів у вишах, але не можна не зважати на той факт, що це могло би сприяти корупції в школах.

Крім практичних занять або “вправ” (Uebungen), які аналогічні до семінарів української форми навчання, у Німеччині практикується – навчання у робочих групах з цивільного, адміністративного та кримінального права під наставництвом референдарія – того, хто закінчив курс навчання та склав перший держіспит. Загалом така форма навчання (навчальні робочі групи, консультації) є надзвичайно корисною (оскільки готує випускників до іспитів та практичної роботи) і варта наслідування в Україні.

Втілення цих форм і способів у життя здійснюється за допомогою вивчення прецедентів та роботи над казусом. Це може здивувати, враховуючи ту обставину, що Німеччина не є країною Common Law. Однак, на прецедент дивляться не як на джерело права, а як на підручник судочинної мудрості [5].

Важливо у цьому контексті підкреслити ще одну особливість німецької системи юридичної освіти, яка полягає в тому, що, на відміну від вивчення казусів, вивчення правової філософії, методики та історії не є обов’язковим, незважаючи на ту обставину, що Німеччина – країна з багатою філософською традицією, однак, фактично, це є нічим іншим, як послідовною реалізацією “німецької методики” юридичної освіти, що акцентує свою увагу на критичності та самостійності мислення. Окрім того, такий підхід стимулює викладачів ретельніше планувати заняття.

Заслуговують на увагу конкретні методи роботи з юридичним казусом. Окрім згадування про прецеденти на лекціях, казуси використовуються в екзаменаційних роботах для контролю рівня знань. Протягом усього навчання студент зобов’язаний скласти певну кількість екзаменів, при цьому студент, за деякими винятками, сам може обирати у який час і у якому порядку він хоче їх складати [5].

Він також може відвідувати або не відвідувати лекції, оскільки самопідготовка до екзамену є не тільки можливою, але й у багатьох випадках вважається ефективнішою.

Кожен екзамен складається з однієї курсової та однієї контрольної роботи. В обох випадках студент зобов’язаний здати проект рішення важкого казусу, застосовуючи різні правові норми. Проект має бути написаний із використанням певних логічних і мовних зразків. Студент, який неправильно використав такі зразки, може не скласти іспиту, навіть, якщо казус він правильно вирішив, тому оцінювання залежить більше від мистецтва аргументації та інтерпретації, ніж від правильного виконання завдання.

Після закінчення курсу університетського навчання, випускники складають складний держіспит, що його контролюють органи юстиції, і набувають статус референдарія. Цей статус, або етап підготовки майбутнього правника, і є істотною відмінністю між українською та німецькою системами підготовки правників.

Референдарій стажується у державних і приватних юридичних структурах (суд, прокуратура, органи управління, юридичні фірми, підприємства). Зазначимо, що оплата праці здійснюється державою – не залежно від того чи буде він у майбутньому працювати в держструктурах. Під час стажування референдарій проходить як практичну, так і теоретичну підготовку. Після проходження стажування референдарій складає другий держіспит (Assesorexamen) й набуває статусу правника, що дає йому право займатись юридичною практикою.

Оскільки базова юридична підготовка триває фактично від 6 до 9 років, (хоч держава пропонує закінчити освіту за 4,5–6,5 років [7]) для українських студентів, як свідчить практика, – цікавішими є програми післядипломної освіти. Це магістратура і докторантура.

Як зазначено вище, німецька система відрізняється чітким кінцевим контролем за процесом підготовки майбутніх правників, що її здійснюють органи юстиції (нині частково й університети і лише на рівні першого держіспиту).

Передумовами навчання в німецькій магістратурі українськими студентами є здобуття базової вищої юридичної освіти “вдома” в акредитованому навчальному закладі, а також достатній рівень знання німецької мови (підтверджений спеціальними іспитами DHS, PNdS або дипломом Інституту Гете тощо).

Вагомим чинником на користь популярності й доступності магістерського навчання є можливість отримання фінансової підтримки. Українці можуть позмагатися за стипендії ДААД, інших фондів, а часом і університетів, які надають стипендії, співпрацюючи з фондами. Яскравим прикладом є магістерська програма з правознавства Європейського університету Віадрина в м. Франкфурт-на-Одері.

Популярна в Європі форма набуття освітнього досвіду – короткотермінове навчання, видається найперспективнішою для українських студентів на німецькому ґрунті, перевагою якого є 3–6-місячне навчання, необов’язковість сертифікованого підтвердження знання німецької мови.

Заслуговує на увагу той факт, що в Німеччині організацією практики опікуються як приватні компанії, так і громадські організації, наприклад, ELSA, котра успішно здійснює спеціальну програму стажування – STEP [8].

На нашу думку, позитивний досвід німецької підготовки професійних кадрів можна сформулювати двома тезами:

– по-перше, дворівневою системою підготовки німецьких правників (етап теоретичного університетського навчання та етап дворічної підготовчої служби), яка носить некомерційний характер.

– по-друге, випускник німецького ВНЗ, як і американського – це лише “кандидат” у юристи, а не юрист автоматично – як в українській системі. Цей досвід вартий запозичення з огляду на потребу підвищення якості вітчизняних юридичних кадрів і захисту інтересів громадськості.

Вступні іспити на юридичні факультети “публічних ВНЗ” в Чеській Республіці, на відміну від українських ВНЗ, кожен із яких має свою систему, мають однакову програму, і часто проходять у формі тестування. Вони всі є письмовими і передбачають іспит на загальноосвітній рівень (історія, географія, література, мистецтвознавство тощо), іспит із логіки та іспит із психології. Цікаво, що іспит із логіки передбачає наявність базового рівня знань з правознавства, в його основі – моделювання ситуацій та визначення, якого роду норми права можна застосувати до тих чи інших відносин, а також “комбінаторику” – розуміння нормативної ієрархії, співвідношення законів, їхня дія у часі, просторі. Окрім цього, логічний тест містить виконання завдань, не пов’язаних із правом.

Досвід проведення такого зрізу знань може бути корисним для України, адже такий стан справ акцентує свою увагу поряд із загальною підготовкою на особливий склад мислення та схильність до логіки.

Для вступу у вищий навчальний заклад у Польщі, як і в Україні, слід скласти іспити, провчитись відповідний термін (5–5,5 років), але відмінність у тому, що польські факультети рідко коли становлять сто осіб, а державне навчання є престижнішим та однозначно безкоштовним.

Після випускних іспитів та написання дипломної роботи студент може стати адвокатом, “радцею правничим” або піти працювати в державні установи: суд, прокуратуру чи органи внутрішніх справ. Цей дуже обмежений поділ не здивував би нас, якби не один момент.

Після закінчення університету молодий юрист не може виступати в суді, не може засновувати свою справу, а що найголовніше – не може розраховувати на клієнтуру. Це є причиною того, що випускник зобов’язаний пройти так звану аплікацію. Аплікація – це основна стадія підготовки майбутнього адвоката або ж радці правничого, оскільки без проходження цієї аплікації випускник не зможе скласти іспит на право займатися юридичною діяльністю будь-якого типу [9].

Аплікант (претендент) починає працювати в юридичній конторі адвоката чи радці правничого, котрий стає патроном апліканта. Здебільшого аплікант працює в кількох канцеляріях. Крім того, аплікант відвідує спеціальні курси, де його навчають практичним основам діяльності адвоката. Головне завдання цих курсів – навчити апліканта застосовувати свої знання в повсякденному житті і коригувати набуті. Усе це займає майже три з половиною роки. Під час своєї праці він отримує заробітну плату як аплікант, котра в кілька разів менша від заробітної плати адвоката. Наприкінці терміну аплікації претендент здає кваліфікаційний іспит на адвоката чи радцю правничого, що фактично і визначає його подальшу долю. Не можна не зазначити, що відсоток осіб, котрі не проходять іспит досить високий, а цей факт засвідчує про жорсткість контролю з боку держави за майбутніми спеціалістами.

Адвокат має право займатися кримінальними справами і вести їх у суді. Фактично ведення судових справ і надання незначних консалтингових послуг і є основною діяльністю адвоката. Однак неправильно було б говорити, що це є єдина діяльність із можливих, це лише свідчення наявної практики у Польщі. Радця правничий відрізняється від адвоката тим, що не може виступати захисником у кримінальних справах. Основним видом його діяльності є цивільні спори, позови, підготовка юридичних документів, надання послуг підприємствам та організаціям. Це розмежування наштовхує на думку про вищу професійність польських спеціалістів порівняно з українськими.

Висновки. Розглянувши так певні аспекти зарубіжного досвіду юридичної освіти, можемо стверджувати, що це сприятиме активнішому запровадженню у вітчизняну юридичну практику цих розробок. Водночас ми вважаємо, що застосування бодай одного з них потребує значного ґрунтовного дослідження щодо їх можливого впливу на правову систему України загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Швалб Ю. М. *Задачний підхід к построению учебного тренинга в вузе / Ю. М. Швалб // Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 27–28 травня 2005 року. – Донецьк : ДЮІ, 2005.*
2. Оборотов Ю. Н. *Юридическое образование в эпоху постмодерна / Ю. Н. Оборотов // Проблемы вищої юридичної освіти. – Х., 2002. – С. 30–33, Оборотов Ю. Н. Постмодерн: другое понимание и определение права / Ю. Н. Оборотов // Юридический вестник. – 2003. – № 1. – С. 60–65.*
3. Оборотов Ю. М. *Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. Н. Оборотов. – Одесса, 2003. – 28 с.*
4. Бігун В. *Юридична освіта в Україні та США [Електронний ресурс] / В. Бігун // Юридична газета. – № 4. – 2003. – Режим доступу: <http://www.usnews.com>*
5. Острозька К. *Деякі аспекти тренування юридичного мислення у вищих навчальних закладах Німеччини / К. Острозька // Юридичний журнал Юстиніан. – № 11. – 2005.*
6. Бігун В. *Навчальні судові процеси, або як удосконалити професійні знання та навички з права, іноземної мови та ораторської майстерності / В. Бігун // Юридична газета. – № 11. – 2004. – Режим доступу: <http://www.bihun.info/>*
7. Бігун В. *Юридична освіта в Україні та Німеччині / В. Бігун // Юридичний журнал Юстиніан. – № 2. – 2004.*
8. *Die gesuchte Seite wurde nicht*

gefunden. – Режим доступу: <http://www.daad.de/deutschland/de/2.4.7.1>. 9. Петрошук А. Досвід юридичної освіти в Польщі / А. Петрошук // Юридична газета. – 2003. – № 7. – 20 жовтня.

REFERENCES

1. Shvalb Yu. M. *Zadachnyi podkhod k postroeniyu uchebnogo treninga v vuze* [A task approach to the construction of educational training in high school]. Psikhologichni treningovi tekhnologii u pravookhoronni diyal'nosti: naukovo-metodichni ta organizatsiino-praktichni problemi vprovadzhennya i vikoristannya, perspektivi rozvitku: materiali mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferentsii, Donets'k, 27–28 travnya 2005 roku. – Donets'k : DYU, 2005. – С. 34–40.
2. Oborotov Yu. N. *Yuridicheskoe obrazovanie v epokhu postmoderna* [Legal education in the postmodern era]. Problemi vishchoi yuridichnoi osviti. Kharkov, 2002. pp. 30–33., Oborotov Yu. N. *Postmodern: drugoe ponimanie i opredelenie prava* [Postmodern: a different understanding and definition of the right]. Yuridicheskii vestnik. 2003. No 1. pp. 60–65.
3. Oborotov Yu.M. *Traditsiyi ta novatsiyi v pravovomu rozvytku: zahal'noteoretychni aspekty : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk* [Traditsii that novatsii in legal rozvitku: zagalnoteoretichni aspekty: Author. Dis. ... On stage zdobuttya Naukova Dr. jurid. Sciences]. Odessa, 2003. 28 p.
4. Bihun V. *Yurydychna osvita v Ukraini ta SShA* [Legal education in Ukraine and the US]. Yurydychna hazeta. No 4. 2003. Availableat: <http://www.usnews.com>
5. Ostroz'ka K. *Deyaki aspekty trenuvannya yurydychnoho myslennya u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Nimechchyny* [Some aspects of the training of legal thinking in higher education in Germany]. Yurydychnyy zhurnal Yustinian. No 11. 2005.
6. Bihun V. *Navchal'ni sudovi protsesy, abo yak udoskonalyty profesiyini znannya ta navyky z prava, inozemnoyi movy ta orators'koyi maysternosti* [Moot Court or as to improve the professional knowledge and skills of law, foreign language and oratorical skills]. Yurydychna hazeta. No 11. 2004. Availableat: <http://www.bihun.info/>
7. Bihun V. *Yurydychna osvita v Ukraini ta Nimechchyni* [Legal education in Ukraine and Germany]. Yurydychnyy zhurnal Yustinian. No 2. 2004.
8. *Die gesuchte Seite wurde nicht gefunden*. [Die gesuchte Seite wurde nicht gefunden (404 Not Found)]. Availableat: <http://www.daad.de/deutschland/de/2.4.7.1>.
9. Petroshchuk A. *Dosvid yurydychnoyi osvity v Pol'shchi* [Experience of legal education in Poland]. Yurydychna hazeta. 2003. No 7. 20 zhovtnya.

Дата надходження: 23.12. 2016 р.